

İslâm Öncesi Arabistan'da Şarap İçme Alışkanlığı ve Şarap Yasağı

MOHAMMED MARAQTEN

ÇEVİRİ:
HAKAN TEMİR*

* Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı,
h.temir@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-4142-6310

Giriş

Şarap, Antik Yakın Doğu'da erken dönemden itibaren var olmuştur (Forbes 1955: 70-78). Şarap ve bira Mezopotamya'da (Rollig 1970), Mısır'da (Helck 1975; Meyer 1986) ve Suriye-Filistin'de (Dommers-hausen 1982: 614-20) insanların meşhur içeceklerdendi. Dahası bira, Mezopotamya ve Mısır'da normal beslenmenin bir parçasıydı.

İslâm'dan önce Arabistan'da şarap tüketimi çok yaygındı. Bazı modern Arap yazarlar Arapçada şarabı ifade etmek için yaklaşık bin kelime bulunduğunu iddia ederken, bazıları sadece iki yüz elli kelime olduğunu belirtmektedirler. Lügat âlimlerinden İbni Sîde, *el-Muhassas* adlı kitabında şarap için kullanılan yaklaşık yüz isimden bahseder (Bkz. *el-Muhassas*, 11: 72-81). Benzer kullanımlar Arapça sözlüklerde ve farklı klasik Arap yazarlarda, örneğin el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)'de, görülmektedir (Fulton 1947: 579-85). Arapçadaki şarap isimlendirmesinin çeşitliliği, şarabın Arapların günlük yaşamının ve kültürünün önemli bir parçası olduğunu göstermektedir.

İslâm'dan önce Arabistan'da şarapla ilgili bilgilerimiz Güney Arapça, Palmira ve Nabatî yazıtlarına, klasik kaynaklara, dil bilimcilerin eserlerine, Hadis kitaplarına, Kuran ve İslâm öncesi Arap şiirine dayanmaktadır. Bu kaynaklardan bazıları şarabın yasaklanmasıyla ilgili bilgiler de içerir ve birçoğu şarap yasağının İslâm ile birlikte geldiği kabul eder (Wensinck 1978: 994-997).

Şarap, Orta Çağ İslâm'ında Arap müelliflerin eserlerinde işlediği veya sırf bu meseleyi aydınlatmak için müstakil eser yazdığı konulardan birisiydi (Heine 1982: XVI-XVIII), Nitekim içkiyi temele alan *Kutbü's-sürûr fî vasfi'l-en bezeti*

ve'l-humûr isimli kitap Rakîk en-Nedim olarak bilinen Ebû İshâk İbrahim b. Kâsım el-Kayrevânî tarafından yazılmıştır (GAL, Ek I: 252). Muhammed b. Hasan en-Nevâci de şarap hakkında *Kitâb Helbetü'l-Kumayt fî'l-Adab ve Kita-bü's-Sabuh* adlı iki kitap yazmıştır ve şarap onun ilgi alanlarındanındır (Heine 1982: XVII).

Bu makalenin amacı İslâm öncesi Arabistan'da şarap içimini sergilemektir. Böylelikle Güney ve Kuzey Arapları arasında şarap içimi, İslâm'dan önce Arabistan'da şarap yasağı olgusu, şarap için kullanılan bir takım terminoloji, kültlerde şarap ya da şarap üretiminin ve şarap ticaretinin bazı yönleri tartışılacaktır. Şarap kelimesini Arapçada şarap ve bira içecekleri için kullanılan genel bir isim olan *hamr* için kullanılacağını ilk baştan belirtmekte fayda görüyoruz.

1. Şarap Üretimi ve Şarap Kapları

Şarap, hem Kuzey hem de Güney Arabistan'da hurmadan, üzümünden, baldan ve tahıllardan üretilirdi. Hammaddesi genelde mısır, buğday, arpa ve darı olurdu (Sadan 1978: 997-998; Grohmann 1922: 234-38; Moritz 1923: 37-39). Pliny ve Strabo, Arapların hurmadan şarap ürettiklerini yazarlar (Strabo XVI: 4, 25; Pliny VI: 32). Diodorus'a göre Osiris, Arabia Felix (Güney Arabistan/Yemen)'te Nisa yakınlarında şarabı keşfetmiştir (Diodorus I: 15; III: 64, 66). Dahası, Dionysos^[1] şarabı ortaya çıkardığı ve "insanlığa asmayı nasıl yetiştireceğini öğrettiği" Nisa'da büyümüştür (Diodorus IV: 2). Nisa'nın yerinin hala belirsiz olduğu unutulmamalıdır.^[2]

Şarap konusunda bir hayli deneyim kazanan Araplar, şarapları aşağıda listelenen kaplarda hazırlarlardı:

1. **Şarap presi (*ma'şara/çoğulu ma'aşir*):** Üzümlerden şarap hazırlamak için kullanılırdı. Şarap presleri, Arabistan'da Yemen ve Taif gibi yerlerde bağ işiyle uğraşanlar ile Suriye-Filistin'de herkes tarafından bilinirdi. Necef'te (Glueck 1965: 524) ve Havran'da (Wellhausen 1897: 50) Nabaî şarap presleri bulunmuştur. el-Hemdânî'nin belirttiğine göre Yemen'deki Atâfit halkı kendi şarap presine sahipti (el-Hemdânî, *Sıfatü Cezîre*: 66).
2. **Kavanozlar (*cirar*):** Hurma şarabı yapmak için kullanılırlardı. Yesrîb'te (daha sonra *Medine*) "hantem" adı verilen özel şarap kavanozları kullanılmıştır ve yeşil kavanoz olarak tanımlanmıştır (Bkz. İbn Manzûr, *Lisan*, hantem maddesi).

[1] Çev. Dionysos: Roma mitolojisinde şarap tanrısı.

[2] Çev. Nisa: Mısır sınırlarındaki antik kentin adıdır.

3. **Şişeler:** Kabak/su kabağı (*dübbâ, car'*) ve çeşitli kabaklar (*yaktin*) fermente içecekler için kullanılmışlardır.
4. **Şarap tulumu (*zikk, saka' vb., Sebe lehçesinde sk', Sab. Dic :128*):** Saka' genellikle bir "su tulumu" dur. Bu şarap tulumları tüm Arabistan'da şarap hazırlamak ve taşımak için kullanılmışlardır. Farklı şarap tulumları için birkaç kelime vardır, örneğin, *adkan* gri bir şarap tulumudur (ash-Shay & 1991: 97) ve *el-atik* büyük, iyi bir şarap tulumudur (ash-Shay & 1991: 196).
5. **Palmiye gövdeleri (*Necîr*):** "hurma çekirdeğindeki küçük nokta" manasına da gelen *Necr*, Palmiye ağaçlarının gövdelerinden yapılır ve bu kaplar Doğu ve Orta Arabistan'da hurma şarabı hazırlamak için kullanılırdı (Wensinck: 6, 533).
6. **Şarap Kabı (*Mafâdih*):** Meşhur *fadih* şarabı, *mafâdih* "şarap kapları"nda fermante edilirdi (*sg. mafdatt*, Wensinck: 5, 156). Bu alet Yesrib ve Doğu Arabistan'da kullanılan alettir.
7. **Sepetler:** *el-müzeffet* olarak bilinen bu tür sepetler (Wensinck: 2, 337), palmiye yapraklarından yapılmış ve içkiyi korumak için içi asfaltla (*zift*) veya katran (*katran, kdr*) ile kaplanırdı. Bu aletler daha çok Orta ve Doğu Arabistan'da kullanılırdı. Asfaltla kaplı herhangi bir şarap kabı *el-müzeffet* olarak da adlandırılabilir.
8. **Şarap filtresi:** Genel olarak Arapça *misfâh* ve *ravûk* kelimeleri şarap filtreleri için kullanılır. *el-Misalla* ve *al-mishala* "şarap filtresi, şarap süzgeci"nin ise Yemen menşeli olduğu kaydedilmektedir (el-Muhassas: 11, 89).
9. **Pres (*Miht*):** Bu kelime Sebe Lehçesinde muhtemelen bir şarap presine verilen isimdir.

Araplar şarap tulumlarında şarap taşırlardı (*zikk, saka'*), sürahiler (*kulla*) ve *dann* (çoğ. *Dinan*), dedikleri sürahiler *el-ezher, ibrik* kadeh, ke's diye tanımladıkları bardak ve kadehlerden veya *en-nagud sahn* dedikleri kâselerden şarap içerlerdi. İbn Sîde, Arapça dilinde elliden fazla şarap kabı kaydetmiştir (Bkz. *Muhassas*: 11, 82-87). Şarap, şarap fıçılarında saklanırdı (*hâbiya, çoğ. havâbi*) (Fraenkel 1886: 168); *havâbi sakarın* Hayber'de kullanıldığı kaydedilmiştir (al-Waqicli: 2, 664f.); *Ğauma, çoğ. Ğavâni'*lerde aynı zamanda katranla kaplanmış şarap fıçılardı (ash-Shaye` 1991: 52; Lisan, *gawana*; Fraenkel 1886: 169). Bu terimlerin çoğu Aramice kökenlidir (Fraenkel 1886: 166-73). Yine el-Hîre, Gassân ve Petra kralları ve en-Nâbiga ez-Zübânî gibi şairler altın ve gümüş bardaklardan içki içtikleri rivayet edilir ('Ali 1980: 4,670).

2. Şarap Tüketimi

2.1. Güney Arabistan'da Şarap Tüketimi

Güney Arabistan'da şarap içmek yaygındı. Bu geleneğin ne zaman başladığını kestirmek zordur. Fakat mevcut verilerden MÖ 1. binyılda başladığını ve kuzeyden geldiğini varsayabiliriz. Şuan itibarıyla bağcılığın en eski kanıtının Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de bulunduğunu söylemek de gerekir.

Güney Araplar içeceklerini üzüm, tahıl, hurma ve bal gibi farklı kaynaklardan üretiyorlardı. Strabo, Arabistan Felix'in sakinlerinin "şaraplarının büyük bir kısmını hurma ağacından yaptıklarını" belirtmiştir (Strabo XVI: 4, 25). Yusuf Aballah, ise Hint incirlerinin Yemen'de sarhoş edici bir içecek hazırlamak için de kullanıldığını bildirmiştir. Bununla birlikte, şarap ve bira yapımına ilişkin eski gelenek modern dönemde de devam etmiştir (Grohmann 1933: 51f.).

Yemen yaylası şarap üretimi için uygun bir yerdi ve üzüm bağları Yemen'de Şibam / kevkebân gibi çeşitli bölgelere yayılmıştı. Burası antik çağda asma kültürü ile ünlü bir bölgeydi ve bugün hala öyledir. el-Hemdânî Yemen'de yetiştirilen on sekizden fazla farklı şarap üzümünden bahsetmiştir (*el-İklil* VIII: 119f; el-Hemdânî, *Sıfâtü Cezîre*: 196; Grohmann 1922: 234-38). Ayrıca şarap üretimi için iki yer belirtmiştir. Bunlar Vadi Dehr *hamr Dehr* ve Şemmar yakınlarındaki Tat (*hamr Tat*)'tır (el-Hemdânî, *Sıfâtü Cezîre*: 129). Periplusa göre, Güney Arabistan'da büyük miktarlarda şarap üretiliyordu (Casson 1989: 65). Umman'daki el-Cebelü'l-Ahdâr bağcılık için uygun bir yerdi. Oradaki insanlar kendi şaraplarını yapmışlardır (Wellsted 1838: 1, 144). Pliny, Basra Körfezi'ndeki Tylos adasının şarap ürettiğini belirtir (Pliny XII: 23).

Şarap kültürü Eski Güney Arabistan'da biliniyordu; bu durum Güney Arapça yazıtlarına da kaydedilmiştir. Vayn/Wyn kelimesinin (çoğ. 'ywn), 'nb (çoğ. "nb) (Sab. Dic. : 166, 17) "bağ" anlamında kullanıldığını bilmekteyiz. Bu sözler yazıtlarda defalarca geçmektedir ('Aballah 1988: 81-100; Hommel 1889: 653-63; Nöldeke 1910: 64). Şarkı söyleyen kızlarla şarap ziyafetleri (*qiyan*) Arap müerrihler tarafından kaydedilmiştir (Esad 1988: 54-61). el-Hemdânî, Ad zamanında şarkı söyleyen kızlardan bahsetmiştir (*el-İklil* VIII: 215-17). Böyle şarkı söyleyen kızlar Güney Arabistan kaya sanatlarında da bulunur. Nitekim Ud çalan Sebeli bir kadın mezar taşı üzerinde tasvir edilmiştir (Grohmann 1963: 225, Pl. XVII, 1).

Maalesef Arabistan'da Mezopotamya, Suriye veya Mısır'daki gibi içki sahneleri yoktur. Yine de Güney Arabistan'dan bir ziyafet sahnesi var; Sebelilere ait bir taşın üst kısmında bir Sebe dilinde bir metin (CIH 445) bulunur ve ilk kayıt olarak kabul edilebilecek bu metin, insanların şarap içip müzik dinlediğini gösterir (Grohmann 1963: 227, Pl. XVIII, 1; Muller 1987: 52).

Güney Arap lehçesinde şaraplı içecekler için birçok terim kullanılmıştır. Bu terimler ve bazılarının kısa bir açıklaması şöyledir:

1. **mzr / mizr**: Güney Arapça yazıtlarında geçmektedir (CIH 540/50; Abal-lah 1988: 81-100). Klasik Arap araştırmacıları bu kelimenin Yemen'e ait bir kelime olduğundan bahsetmişlerdir (es-Selvi 1987: 198). Bu yazarlara göre *mizr* tahıllardan üretilen bir tür içecektir: dura, mısır veya arpa genellikle balla karıştırılarak elde edilir (al-Selwi 1987: 198). Sebe lehçesiyle kazınan bir yazıtta “tarihlerin *mzr*'si”den (*mzr dtmrm*) bahsedilmektedir (CIH 540/50). Nöldeke'ye göre Etiyopya kelimesi *mezr* “mısır içeceği, bira” Güney Arap kökenlidir (Nöldeke 1910: 57). Görünüşe göre *mizr* popüler bir içkiydi; Arap yazarlar tarafından şarabın kendisi olarak tanımlanmıştır (*vel-mizr hüve'l-hamr*). Bir hadiste *mizr* diğer iki zararlı şeyle birlikte anılır: şarap (*hamr*) ve kumar (*meysir-o-yun*). Muhammed Peygamber dedi ki: “Allah, ümmetim için *el-hamr*, *vel-meysir* *vel-mizr*'i yasakladı”(Wensinck: 6, 206). *Mizr* ile birlikte *bit* Yemen'de milli içecek olarak tüketilmekteydi. İslâmî dönemde de tüketilmeye devam edildi. İslâmî dönemde büyük miktarlarda üretildiği ve vergilendirildiği Mısırdaki *mizr* ile karşılaşmak gerçekten ilginçtir. (Ibn al-Baitar IV: 155) (Lutz 1922: 95). *Mizr* kelimesi bir çeşit bira olarak kabul edilir; bu kelime aynı zamanda farklı bira ve şarap türleri için de kullanılır.
2. **fsym**: Sebe lehçesinde (CIH 540/48, 94; CIH 541/128) bir tür kuru üzüm şarabıdır. Kuzey Araplar, *mau'z-zebib* “kuru üzüm suyu” adı verilen kuru üzümünden bir içecek yaparlardı. Yakut'a göre, (Yakut, III: 499) Taif, kuru üzümüyle ünlü bir yerdi.
3. **Hlb/halb**: bir çeşit hurma içeceğidir (*şarabü't-temr*, Lisan, *halaba maddesi*). Sebelerine ait bir yazıtta bu kelime (CIH 541/130) bulunmakladır. 1 /, / b Sab. Dic. : 67'de yer alan ifade “hacim ölçüsü” olarak kabul edilmektedir.
4. **Grbbm /girbib**: Siyah üzümlerden hazırlanan bir tür kırmızı veya koyu [siyah] şaraptır (bkz. Yın *khl* Filistin'den “koyu şarap” (Demsky 1972: 233f.). Adı, *girbib* “siyah” rengine dayanmaktadır (Fischer 1965: 201). *Girbib* Arap yazarların belirttiğine göre Taif'te yetişen yüksek kaliteli siyah üzüm türüdür (Lisan, makale *garaba*). Ayrıca Sebe yazıtlarında da bulunur (CIH 540/48, 93; CIH 541/128).
5. **Bit**: Baldan yapılan Yemen içkisidir (el-Selwi 1987: 40). Bir hadiste Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muhammed Peygamber'e şöyle demiştir: “Ülkemizde *bit* adı verilen baldan yapılmış bir içecek var.” Bu içecek sadece Yemen'de değil Mısır'da da içilmeye devam edilmiştir (Ibn Kuteybe: 182).

6. **Gubayra:** Bu da buğday veya arpadan yapılan bir içecektir. *Hadiste şöyle geçmektedir:* “Yemen’den bazı insanlar Hz. Muhammed’in yanına gelerek ona buğday veya arpadan yapılmış al-gubayra adında bir içecek sordular.” (Lisan, madde: *gabara*; Gawaliqi: 284).
7. **Sa’af:** Yemen’de kullanılan bir şaraptır; üzümlerden hazırlanır ve bazen balla karıştırılır ve ayrıca baldan yapılan fermente bir içecek olarak tanımlanır (es-Selvi 1987: 133). *Sa’s* kelimesi Etiyopya’da “yeni şarap” anlamına gelir (Leslau 1991: 543).

Güney Arapça yazıtlarda *myt* gibi “şarap” anlamına gelebilecek başka kelimeler de vardır (Sab. Dic. : 89). Güney Arapçada şarapla ilgili bilgilerimiz aşağıdaki yazıtlardan alınmıştır:

1. CIH 541
 127. *wlt / m'tm / "blm /*
 128. *sqym / grbbm / wfsym,*
 129. *w'hd / 'sr /'lfm/ 'l*
 130. *h'lb / sqym / dlmrm*
127. ve üç yüz deve yükü
128. şarap tulumları 4 girbib-şarabı ve fasy-şarabı
129. ve on bir bin
130. (halab-şarap?), bir hurma içeceği
2. CIH 540
 45. ... / w
 46. *tlty / w'rb' /m't*
 47. *m / "blm / sqym /*
 48. *grbbm /wfsym*
 49. *wtty / m'tn / "*
 50. *blm / mzrm / dtm*
 51. RM
 91. ...ws
 92. *t/ m'tm / "bl*
 93. *m / sqym / grbb*
 94. *m/wfsym*
 45. ve
 46. dört yüz otuz
 47. deve dolusu şarap tulumu
 48. *girbib-şarabı* ve *fasy- şarabı*
 49. iki yüz
 50. deve dolusu mizr şarabı

51. hurmadan

91. ... ve altı

92. yüz deve yükü

93. şarap tulumları girbib-şarabı

94. ve fsy şarabı ...

3. Güneş ilahisi “*Tarnimat es-Sams / al-Qaşda al-Himyariyya*”

Bu yazıt, Sevadiyye bölgesinde Kaniya’ Vadisinde bir kayanın üzerine yazılmış ve 1977 yılında Yusuf Aballah tarafından keşfedilmiştir (Aballah 1988: 81-100). Yazıt 27 satırdan oluşmaktadır. Her satırın sonu -hk ile bitmektedir. Satır 13 (wyn / mzr / kn / ksqhk) ilginçtir çünkü wyn ve mzr dan bahsedilir. Yusuf Aballah bu dizeyi Arapçaya çevirmiştir: “*vel-karma şara hamran lemma sata’ti*” yani “bağ senin parlamandan sonra şaraba dönüştü”. Bu metinden güneş tanrıçası *Şems’in* Güney Arapçada bir adalet tanrısıydı olduğu anlaşılmaktadır (Hofner 1965: 467f., 52833). Eski Yakın Doğu’da, özellikle Mezopotamya’da tanrı Şamas ile şarabın birliği, Ahikar da şu şekilde geçmektedir: (Kottsieper 1990: 19, sütun IX 14-15)

- İyi olan iki şey vardır,
- ve Şamas için zevk veren üçüncüsü:
- şarap içen ve döken,
- bilgeliğe hakim olan [ve onu izleyen],
- bir kelime işiten ama söylemeyen biri, -işte bu Şems için değerlidir.

2.2. Kuzey Arabistan’da Şarap Tüketimi

İslâm’dan önce Kuzey Araplarda şarap içmek çok yaygındı. Bu konuda Arap şiiri oldukça fazla bilgi barındırmaktadır (el-Esed 1988; Daif 1991; Jacob 1897: 96-109; Krakovskij 1932: 146-64). Burada amacımız İslâm’dan önceki şairlerin şarap hakkında söylediklerini tartışmak değil; ancak, bilinen bir gerçek var ki, o da *el-A’sâ, Amr b. Külsüm* ve diğerleri şiirlerinde şarabı övmüştür ve birçok isimle adlandırmışlardır. İslâmî dönemde meşhur olan şarap üzerine yazılmış *hamriyya şiiri* İslâmiyet öncesi dönemde başlamıştır (Bencheikh 1978: 998-1009). Ayrıca içki kitaplarında (Kütübü’l-eşribe), Kur’anda, hadis kitaplarında ve klasik Arap yazarlarında da şarap hakkında bilgi bulabilmekteyiz (Hauptner 1966: 78-88).

Şarap içmenin popülaritesini, şarap dükkânlarının ve tavernaların (*hâna, hânût*) varlığı göstermektedir. Ayrıca bağcılık ile bağlantılı olarak kullanılan birçok Arapça kelime vardır. Bu şarap isimlerinden bazıları menşe yerlerine göre verilmiştir. Mesela *el-Âniyye* ‘Fırat’ın Âna bölgesinden gelen şarap ve el-Hiriyye el-Hire’den gelen şarap için kullanılan isimlendirmedir (el-Hemdânî,

Sıfatü Cezîre: 129; Heine 1982: 2-6). Lebîd'in bahsettiği *es-samal* (*rîhî's-samâl*) ise Kuzeyden gelen şarap veya Kuzey rüzgârıyla soğutulan şarap anlamındadır. Diğer şarap türleri üretildikleri şekle göre adlandırılır, *al-mu'attaka* gibi. Bazı isimler sıfat veya renktir, *al-kumeyt* ve 'ayn ed-dîk "horozgözü" vb gibi. Bu isimlerin bazıları şöyledir: *er-rah*, *kahve*, 'agar, *el-ism*, *el-'alîk*, *el-ke's*, *atik*, *en-nebîz* *el-mu'attaka*, *al-muzza'* vb. Aşağıda bazı örneklerin incelemesi bulunmaktadır:

1. **Hamr**: Bu kelime "şaraplık üzüm, şarap" anlamına gelir. Tüm alkollü içkiler için Arapçada kullanılan genel bir kelimedir. *Hamr*, Batı Semitik kökenli bir kelime olarak görülmelidir (Dailey 1984: 89-91; bkz. Akadian karanu, CAD 8: 203ff.; Leslau 1991: 262; al-Selwi 1987: 80); ve Arapçada Aramice kökenli olduğu varsayılmamalıdır (Fraenkel 1886: 161; Jeffery 1938: 125; Hebbo 1970: 102-6). *Hmr* kelimesine Teymâ'da bir Aramice çömlek parçası üzerinde rastlanmıştır (Livingstone 1983: 108).

2. **Wayn**: Bu kelime Batı Semitik dilinde yaygındır (Kuzey Batı Semitik yyn, Leslau 1991: 623). Arapça'da esas olarak "siyah üzüm" anlamına gelir. Wayn / şarabın etimolojisi ve kökeni uzun süredir tartışılmaktadır (van Se1ms 1974: 76-84; Seltman 1957: 14-31; Dommershausen 1982: 614-20).

3. **es-Sakar**: Hurma ve üzümlerden hazırlanan sarhoş edici bir içecektir. Bu içki türü Arapçada sakira "sarhoş olmak" fiili ve sakra "sarhoşluk" kelimesiyle ilişkilendirilir. Ebû Hanîfe'ye göre (Lisan, *sakira maddesi*) *es-sakar* hurma, bir küsküt çeşididir (kusüt, kusut, Lane: 2613) ve mersinden imal edilir. *es-Sakar* görünüşe göre yaygın bir Semitik kelimedir (Leslau 1991: 497; *ash-Shay & 1991: 139*); ayrıca bkz. Akadca sikaru (Rollig 1970) ve Aramice sikra "hurma şarabı" (Jeffery 1938: 172f.).

4. **er-Rahik**: Lebîd ve diğer dilcilerin de değindiği eski ve nefis bir şaraptır (ash-Shay & 1991: 110). *Rahik* ve *ruhak* Arapçada "saf, nektar" anlamına gelir (Lisan, *rahaka maddesi*).

5. **el-Mudam**: Aynı zamanda *el-mudama* olarak da bilinir (ash-Shay ve 1991: 99f.). Arapça "devam etmek" manasına gelen dama kelimesinden türetilmiş ve Lisan'da şu şekilde yorumlanmıştır (Bkz. *Davama maddesi*). Kelimenin bu şekilde yorumlanmasının sebebi vardır, çünkü başka hiçbir şey sarhoşlukta onun gibi içilmeye devam edilemez veya eski bir şarap olabilir. Bunlar, Arapça-ya geçmiş şarap için kullanılan kelimelere bazı örneklerdir. Bu kelimelerden bazıları, Aramice aracılığıyla Arapçaya gelen ve İslâm öncesi Arap şairlerinin de dile getirdiği Yunan kökenlidir (Fraenkel 1886: 162-63): *isfint* / *isfant* "aromatik bir şarap" (as-Shay ve 1991: 138) *handaris* "eski şarap" (ash-Shay & 1991: 90). *tiryak* / *diryak* (ash-Shay & 1991: 32) ve *Rasatün* (Fraenkel 1886: 163). Bağcılık için birkaç Arapça veya Güney Arapça kelime ya ortak Sami

ya da yaygın Batı Semitiktir. Bu, Fraenkel'in (1889) ve Jeffery'nin (1938) öne sürdüğü gibi, bu kelimelerin Arapçada Aramice kökenli olmadığı anlamına gelir. *es-Sukruka* veya *es-sukurkayı* Arap yazarlar duradan yapılan bir Etiyopya içeceği olarak bildirirler (Lisan, makale *sakira*). Cevâlikî'nin bildirdiğine göre: *gubaira* ' ve *as-sukruka* Araplara tanıtılan Etiyopya içkileridir (Gawaliqi: 284). *es-Sukruka* da *es-sukurka* olarak Hicaz insanları için aynı içecek olarak kaydedildi (Muhassas, 11, 91).

Araplar şarabı farklı renklere ayırmışlardır. Kırmızı şarap ve beyaz şarap, Eski Yakın Doğu'da zaten biliniyordu (Dailey 1984: 90f.; Paul 1975: 42-44). Muhtemelen Araplar daha çok kırmızı şarap içerlerdi. Bu durum şarap isimlerinden de açıkça anlaşılmakta: *ad-dam* "kırmızı şarap"; *dm* ayrıca Palmira'da da kırmızı şaraptır. *dam ez-zikk* "şarap tulumunun kanı"; *dam el-gazal* "ceylan kanı"; *sahbe* "kırmızı-kahverengi-, kırmızımsı-şarap" (ash-Shay & 1991: 173); *al-kumait* "koyu-kırmızı şarap" (ash-Shaye` 1991: 274); ayrıca Lebîd de koyu şaraptan bahsetmiştir. Safran (*za'faran*) ve altınımsı (*dahabiya*) ve gül (*wardiya*) renklerinden de bahsedilmektedir.

Araplar, şarabı ya sek (*sırf*, ash-Shay & 1991: 167) veya suyla, balla (*marnzuga*) buhur veya mür ile karıştırarak içerlerdi (Lutz 1922: 28, 30). Bazıları biber gibi baharatlar eklerdi (Lutz 1922: 23; *filfil*, al-Asad 1988: 174; Haeuptner 1966: 80f.). Yıllanmış şarap favoriydi ve her zaman şairler tarafından anılırdı. Şarap sürahileri *rayhan* "fesleğen (*ocimum basilicum*)" ile kaplanırdı, şaraplar damgalanır (*mahtuma*) ve bazıları süzme bezine sarılırdı (Esad 1988: 66; Yakup 1897: 101). Mühürlü şarap (*ar-rahiq al-mahtum*) Kuran'da cennette içilen bir şarap olarak geçmektedir (83: 25). Arapların şarap içmek için Mezopotamya ve Mısır'daki gibi kamış kullandıklarına dair herhangi bir belirti yoktur. İnsanlar *hana*, *hanut* ve *ma'laf* "favori yer" dedikleri Mekke, Medine ve Taif vb yerlerde ve ticaret yollarındaki tüm konaklama yerlerinde bulunan şarap dükkanlarında ve barlarda buluşurdu. Çölde şarap dükkanları geçiciydi; Şarap satıcıları gelir, çadırlarını kurar, üzerlerine bir işaret veya bayrak koyar ve ellerinde bulunan her şeyi sattıklarında bayrağı indirirlerdi (Esad 1988 57-61; Yakup 1897: 100).

Meyhanelerin günlük hayatı, içki sahneleri, garsonlar (*es-saki*), onun küpleri (al-Asad 1988: 64) ve kıyafetleri şarap şiirlerinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Dahası şarkı söyleyen kızlardan da bahsedilmekte (*kıyan/kaynat-qıyan/qainat*); çoğunlukla bu barlarda dans eden, şarkı söyleyen ve şarap servis eden sadece iki kişiden bahsedilir. Bu barlarda genellikle müzikli gösteriler yapılırdı (Esad 1988: 64-68; Çiftçi 1973: 1-19). Ayrıca, bu şarap dükkanlarının günlük yaşamı hakkında Arap tarihi kitaplarında ve Kuran yorumlarında geçen birçok anlatı bulunmaktadır.

Şarap içmek ve sarhoşluk hakkında anlatılar ve anekdotlar ilgi çekicidir, örneğin: “Kabe'nin muhafazası [ka'ba] Huzâa kabilesinin elindeydi ve daha sonra Kusay b. Kilâb zamanında bu kabilenin Ebû Gubşân adlı bir adamının kontrolü altındaydı. Kusay onunla Taîf'te bir içki içmek için buluştu ve Kusay, Ebû Gubşân el-Huzâî'nin sarhoş olana kadar içmesini sağladı ve onu aldattı, ondan bir tulum şaraba Kâbe anahtarlarını satın aldı. (Ebu İ-Fida ‘: 1, 107). Gerçekte Taîf şarabı ile ünlüydü. Ebû Mihcen es-Sakafî (al-Agani: 19, 1-13; GAL I: 35) İrân'a karşı yapılan Kadisiye Savaşında içki içtiğinden dolayı tutuklanmasıyla bilinirdi. Ebû Mihcen, İslâm öncesi dönemde içki içen, İslâm geldiğinde de içmeye devam eden ve şarap şarkılarıyla ünlü bir şairdi. Nitekim onun içkiye olan bağlılığını şu şiir özetlemektedir:

“Öldüğümde beni bir asmanın yanına gömün,
Kökleri ölümünden sonra kemiklerimin susuzluğunu gidersin.”

Araplar *es-sabüh* diye adlandırdıkları bir sabah içkisi içerlerdi ve akşam içtiklerine ise *el-gabuk* derlerdi. Öğle içkisine *el-gayl*, gece yarısı *fehma* ve şafak içkisine de *gasiriyya* derlerdi. Çölde şarap içmek de oldukça yaygındı (Esad 1988: 57-65). Nabatîler arasında şarap içmenin çok güzel bir örneği, Nabatî tanrısı Zü'ş-Şara ile Dionisosun kıyaslanmasıdır. Klasik yazarlara göre Nabatî kralları şölenlerini şarkı söyleyen kızların (kıyan) eşliğinde içki içerek kutlardı. Bu durum Strabo'nun şu sözlerinde açıkça ifade edilir: “... On üç kişilik gruplar halinde sofralar hazırlanır ve her ziyafet için iki kız şarkıcı bulundurulurdu. Kral muhteşem tarzda bir çilingir sofrası hazırlatır, ancak hiç kimse her seferinde farklı bir altın kupa kullanarak on bir bardaktan fazla içmezdi” (Strabo XVI: 4, 26).

2.3. Palmira'da Şarap Tüketimi

Arap-Aramîlerden müteşekkil karma bir toplum olan ve Üzeyne (Odhaina) Arap hanedanı tarafından yönetilen Palmira'daki sosyal hayata dair bazı kanıtlar bulunur. İşte bu kanıtlardan Palmira yazıtlarında şaraptan birçok kez bahsedilmektedir. Aşağıdaki yazıt, Palmira'da şarap tüketim alışkanlığını gösteren iyi bir örnektir. Bu metin rahiplere şarap getiren tanrıların hizmetkârı birisi tarafından yapılmıştır (Rosenthal 1967: Palmyrene, No. 13). Metin şöyledir:

1. (by] rh tsry snt 555
2. brbnwt mrzhwt yrhy'grp' yrhy
3. ydybl “g 'y'wt dy sms' lhy 'w ytb' l
qsm st 'klh w' sq hmr 'tyq'
5. lkmry st 'klh mn byth w hmr bzqyn
6. l tyt 'mn m'rb' dkyryn w brykyn

7. *prtnks w mlkws 'bnwhy w " gylw ktwb' ' "*
8. *w zby brad dy hw l bt dwd.4'd 'dy hw "1 bt dwd'*
9. *w yrhbwl 'mmzgn' w msy'n 'klhwn*

1. MS 243 Ekim ayında
2. dini bayramın başkanının Yarihi Agrippa Yarihi olduğu dönemde
3. Tanrılara hizmet eden ve başkanlık eden Yagiit
4. bütün yıl kehanet üzerine, yılanmış şarabı getirdi
5. bütün yıl rahipler için evinden ve şarap tulumundan şarap
6. batıdan getirilmemiş olan; onlar hatırlansın ve kutsansın
7. Pertinax ve MaLicosa oğulları ve yazıcı Ugaylu
8. ve mutfak sorumlusu Zabbay Barga`da
9. ve şarap karıştırıcısı Yarhibola ve tüm yardımcıları

Palmira yazıtları bize farklı şarap türleri hakkında bilgi verse de bazılarında tam olarak ne tür bir şarabın belirtildiğini tanımlamak zor. Bazı örnekler şunlardır: *hmr 'tyq' "yılanmış şarap", hmr hdt "yeni şarap", dmy hmr' "kırmızı şarap", "zy hmr "kaliteli bir şarap/güçlü şarap" ve hmr qsr "güçlü şarap" (Ingholt-Seyrig-Starcky 1955: 90-92, No. 692-708).*

3. Şarap Ticareti

Güney Arabistan'daki şarap ticareti ile ilgili Periplus bize bazı bilgiler sunmaktadır. Periplus'a göre Güney Arabistan, Suriye'den, özellikle Laodikean (Lazkiye)'den az miktarda şarap ithal ederdi (Casson 1989: 20, 133, s. 6: 2. 32/33). Aslında Güney Arabistan kendi şarabını ürettiğinden ithal edilecek şaraba ihtiyacı yoktu. Periplus'un dediği gibi tüccarlar Arabistan'da çok az şarap boşaltır, çünkü Arapların kendi şarapları vardı (Casson 1989: 61, § 17, § 24: 8.6). Güney Arabistan sadece şarap üretmezdi, aynı zamanda ihraç da ederdi. Arabistan'dan üretilen şarap, Hindistan'daki Barygaza'ya ihraç edilirdi (Casson 1989: 81, § 49) ve muhtemelen Muza'ya da gönderilirdi (Casson 1989: 21, 207).

Palmira halkı sadece şarap içmekle bilinmez, aynı zamanda onların şarap ticareti yaptıklarına dair de bulgular mevcuttur. Palmira'da şarap üretimi önemli olduğu kadar şarap, tüccarların alıp-sattıkları önemli bir ticari metaaydı. Tarihi kayıtlarda açıkça görülüyor ki, şarap Palmira'da meşhurdu; bu popülerlik, kent merkezinde yer alan ve Yunanca ve Palmira dilinde yazılmış MS 137 yılından kalma ünlü Palmira Tariff yazıtına yansımıştır. Burada şarap, buğday ve saman vb. ile birlikte anılmıştır. Zira yazıtta "Vergi tahsildarı, deve dolusu buğday, şarap, saman ve benzerleri için, her bir deve yüküne bir yolculuk için bir dinar ödeyecektir" ibaresi bulunmaktadır (Cooke 1903: 147, 9-10).

Arapların Kuzey Arabistan'daki yerel şarap üretimine ek olarak Suriye, Filistin ve Irak'tan şarap ithal ettiklerini bilinir (Lutz 1922: 37f.; Ben-David 1974: 107-111; Wensinck: 2,337; Millard 1962: 201-3) (Forbes 1955: 7072; Wilson 1972). Bu ülkelerde Müslümanların fethinden yüzyıllar önce pek çok Arap vardı ve burası Arap yarımadasındaki Araplar için genişletilmiş açık bir alandı. Bu ülkelerin şarapları daha kaliteli idi ve antik çağda ünlüydü. Doğrusu Suriye şarapları özellikle mükemmel kalitede idi (Lutz 1922: 22f.). İslâm'dan önceki şiirlerden, Kuzey Suriye'deki Andarına, 'Ana, Bust* Serhad, Beyt Re's gibi şarapla ünlü bir dizi yer mevcuttu. Ya'kût, biri Kuzey Suriye'de diğeri Ürdün'de olmak üzere bu isimde iki yerden bahsetmiştir (Ya'kût: I, 776. el-Hemdâni Bedevi yaşamını ve çöl hayatını şarap içmekle ilişkilendirir ve şarap içmekten zevk alan şairlerin aşk dolu maceralarını anlatır. Mesela Şair *Abde b. eş-Şebîb* gecenin karanlığında parlayan bir meyhaneyi çok uzaklardaki Kâbe diye tanımlar (el-Mufaddaliyat: 26, 72; Esad 1988: 67). Şair el-Munahhal el-Yeşkûrî ise şu dizeleri söylemesiyle bilinir (Daif 1991: 74) :

“Ve eğer sarhoş isem ben Havarnak ve Sedîr'in efendisiyim,
Ve eğer ayıksam, küçük bir koyun ve bir devenin efendisiyim.”

Şarap içmek özellikle Mekke aristokrasisinde yaygındı; Burada şarkı söyleyen kızlar ve dans eden kızların olduğu meclislerin olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır (Esad 1988: 50-52). Nitekim şu hikâye Mekke için bir örnektir: “Ad heyeti Muâviye b. Bekir'in evinde durduğunda, bir ay boyunca şarap içti ve iki kız (ikisi de *el-ceradata*n “ağustos böceği”), onlar için şarkı söyledi (“Taberî, I: 219f.).

Nabatî krallarına has bu gelenek Mekke'de ve Yesrîb gibi diğer şehirlerde de devam etmiş ve İslâm geldikten sonra da yok olmamıştır. Şarabın intihar aracı/kabileden kovulma olarak kullanılması hakkında da bazı bilgiler mevcuttur. Nitekim İbn Habib'in *el-Muhabber* (470-73) adlı kitabında Amr b. Külsûm et-Tağlibî'nin kabileden kovulmasından ve şarap içerikli şiirler yazmasından bahsedilir. Şarabın olumsuz etkisinden olsa gerek bedevî kabilelerde ayyaşların kabilelerden çıkarma gibi bir gelenek vardı (Daif 1991: 70). Kaynaklarda kadınların şarap içtiklerine dair bilgi bulunmaz, ama şarkı söyleyen kızların içtiği kesindir.

Şarapla bağlantılı Arap geleneklerinden bir tanesi de kan davası olanların içkiyi bırakmasıydı. İmriülkays isimli şairin başına gelenler bunun bariz örneklerindedir. O, Yemen'in *Zammun* muhitinde iken babasının öldürüldüğü haberini duydu. Yedi gece içtikten sonra, babasının intikamını alana kadar içmeyi bırakacağına yemin etti (Daif 1991: 237).

4. Nabatîler Arasında Şarap

Diodorus tarafından kaydedilen şey bilgiye göre Nabatîler başlangıçta şarap içmezlerdi (Diodorus XIX: 94) Ancak daha sonra şarap içmenin Nabatîler arasında çok yaygın olduğuna dair örneklerden yola çıkarak onlarda bu kültürün yaygınlaştığı söylenebilir. Çünkü Nabatlılara ait bölgelerden Necef ve Havran'da şarap yetiştiriciliği bir hayli gelişmişti. Havran'da asma kültürü ve şarap üretimi Emevi ve Abbâsî dönemlerine kadar devam etmiştir. Busra ve Dir'a'nın şarabı meşhurdu (Heine 1982: 2-5; Kraekovskij 1932: 146-64). Bu bilgilerle birlikte maalesef onların şarap içme kültürü hakkında pek fazla bilgi sahibi değiliz (Hemdânî, Sıfatü Cezîre: 129).

Arabistan'da şarap satan tüccarların çoğu Hıristiyan ve Yahudi'ydi. Yesrib ve Mekke'de de şarap tüccarlığı yapan müşrik Araplar bulunurdu. Örneğin: *Ukbe b. Ebî Muayt* şarap satmakla bilinen bir Mekkeliydi (Esad 1988: 83). Unutulmamalıdır ki çölde *tacir* kelimesi bedevîler tarafından icra edilen şarap tüccarlığı anlamında kullanılırdı. Şarap satıcıları Yemen de *al-batta* "bit satan kişi", (*al-Muhassa* 11,81) *al-mazzar* (Nöldeke 1910: 57 ve *es-sa'af* (es-Selvi 1987: 133) olarak adlandırılırdı. İslâm öncesi Arabistan'da şarap tüccarları veya şarap üreticileri için çeşitli isimler tasdik edilmiştir, bunlar *as-sakkar*, *en-nebbad* ve *el-hammar*'dır.

Gazze, İslâm'dan çok önce Arap ticareti için önemli bir limandı; Gazze şarabı Bizans döneminde ünlüydü ve uluslararası bir öneme sahipti (Mayerson 1986: 75-80; Lutz 1922: 32; Grohmann 1933: 112). Gazze, Mısır ve Suriye'ye en iyi şarapları sağlardı (Pigulewskaja 1969: 56). Şarap çok kullanıldığından onların yaşadıkları mintikalarda bir çeşit şarap kavanozu (Gazition) keşfedilmiştir (Mayerson 1992: 76-80). Gazze şarabının Arabistan'a ithal edildiği varsaymak mümkündür. Fenikeli tüccarların Arabistan'a şarap gönderdiği bilgisine sahibiz (Lutz 1922: 31). Arabistan'a şarap gönderme konusuna Lebîd de değinmiştir. Hatra'daki bir ithaf yazıtında şunlar yer almaktadır: *qymy brt* "bdsmy 'hmr' 'ntt n. şr'qb "qymy, " bdsmy ", şarap tüccarının kızı, karısı *nsr'gb* " (Aggoula 1991: No. 35).

Bir şarap tulumunun maliyetinin ne tür bir şarap içerdiğine bağlı olduğu; kaliteli bir şarap tulumunun üç yaşındaki bir deveye eş değer olduğu ileri sürülmüştür (Jacob 1897: 104). Mesela el-A'sa'nın bir keresinde sadece sabah içkisi için beyaz dişi bir deve ve dokuz dirhem ödemek zorunda kaldığı söylenir (Dail * 1991: 357-59). Doğrusu şairler her zaman şarabın pahalı olduğundan şikâyet etmişlerdir (al-Asad 1988: 222). Sözde "Himyeri kurallarında", yer aldığı kadarıyla şehrin valisi ve yardımcılarını ekmek, şarap ve yağ satışı ile ilgileniyor ve bunların fiyatlarını denetliyordu (Pigulewskaja 1969: 204f.).

5. Dini Kültte Şarap

J. Wellhausen, “Eigentlich trinken arabische Cotter überhaupt keinen Wein; aber Dusares war auf syrischen Boden zum Dionysus geworden” (Wellhausen 1902: 269) adında bir çalışma yapmıştır. Wellhausen bu çalışmada haklıysa şarap yasaklama geleneği yalnızca bedevî Arap toplumunun tanrıları için, özellikle Kuzey Arabistan tanrısı Say’el-Kavm gibi tanrılar için, geçerlidir. Diğer taraftan Güney Arabistan’daki yüksek kültürün ortaya çıkardığı yerleşik yaşamdaki Arap tanrıları muhtemelen farklıydı ve bunlar şarap içmeye müsaade ediyordu. Öte yandan, bazı bedevî tanrıları da şarap içimine izin veriyordu, ancak bu, Nabatlıların tanrısı Zü’ş-Şara’ya benzeyen Dionysos’a tapılmaya başlandığında, yaşam tarzının değişmesiyle, sonradan olmuştur.

J. Henninger, Kuzey Araplar ve Güney Araplar arasında kurban kesme konusunda bir araştırma yapmış ve araştırmasının nihayetinde yöre halkının içkiden feragat ettikleri sonucuna ulaşmıştır (Henninger 1981: 221f.). Bu iddiasını Güney Arapça yazıtlarla desteklenmiştir. Zira yazıtlarda *mslm* kelimesiyle (Sab.Dic.: 126), içki sunmak için kullanılan bir tür sunaktan bahsedilir. Ancak bu sunakta su, süt, yağ veya şarap olsun ne tür bir içki sunulduğunu tam olarak bilmiyoruz (Hofner 1965: 550-52). Her durumda, onların şarap kullandıklarını varsaymalıyız ve bu tür bir adanmışlık Eski Yakın Doğu’da çok yaygındı (Heimpel 1990: 1-5).

Bu *mslm* sunaklarından bazılarında Güney Arapça yazıtları mevcuttur. Bu yazıtlar bize tanrılar adına sunulan içki hakkında bilgi vermemektedir. Esas olarak onlar farklı tanrılara adanmışlıklar içerirler. Ancak bu sunaklarının biçimleri, onların tanrılar adına içki sunmak için kullanıldığını göstermektedir. *Mslm* sunaklarına ek olarak, kelime anlamlarından biri olan “tanrılara içki sunmak” olan Sabaic kelime “mhy” de bulunmakta (Beeston 1981: 21-24). Bu terim *Mslm*-sunaklarından da karşımıza çıkmaktadır: *mhy’ drwnhn w mhy’ qblt* “ drw sunmak ve qblt sunmak” (CIH 439; Muller 1988: 633).

Güney Arabistan tanrılarından hangisinin şarapla sembolize edildiğini bilmiyoruz ve Mezopotamya’da Gestinanna “gökyüzünün şarabı” (Leick 1991: 67; Edzard 1965: 67f.) veya Helenistik dünyanın Dionysosu veya Nabatlıların Zü’ş-Şara’sı gibi Güney Arabistan’a has bir şarap tanrısının varlığı hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Sebe tanrısı Almaqah’ın Dionysos ile özdeşleştirildiğine dair bulgular mevcuttur (Garbini 1973: 15-22). Çünkü Güney Arap sanatında sarhoşluk sahneleri bulunmaktadır (Costa 1987: 479-84) Ayrıca Kuzey Arabistan’daki kültürlerde şarap kullanımına ilişkin bilgilerimiz de sınırlıdır. İslâm öncesi zamanlarda şarap *es-sakar* ile birlikte

şeker ve hurma ile buğday veya arpadan yapılan bir tür lapa olarak da tanımlanan “arpa-suyu” *es-Sevik*, Kâbe’ye gelen ziyaretçilere veya hacılara verilirdi (Yaqut: IV: 280).

Kureyş, hacılara mayalanmış kuru üzüm içeceği verirdi (*ez-zebîb al-manîd*, Lisan, *saqaya maddesi*) Nabatî tanrısı Zü’ş-Şara’nın Dionysos’a benzediğini bilmekteyiz (Höfner 1965 433-35; Zayadine 1989: 109-111). Nabatîler tanrılarına içki sunarlardı. Strabo, Nabatîlerin tanrılarına kurban olarak içki sunduklarını belirtmektedir: “Güneşe taparlar, evin tepesine bir sunak yaparlar ve her gün üzerine içki dökerler” (Strabo XVI: 4, 26).

Bir Lihyanit yazıtında, Lihyanit tanrısı Zü Ka’bat’a şarap sunmak hakkında bazı bilgiler vardır. “*ldgbt ghbl yn*”; “Zü Ka’bat için şarap tulumları” (Caskel 1954: 116f., No. 82). el-Hîre’den mitolojik kral Gadimat, Farqadan’a şarap hediye etmiştir (Jacop 1897: 105). Palmira’da da tanrılar şerefine şarap sunma ritüeli kullanılmıştır. Yukarıda verilen yazıt, dini ziyafetler için bir örnektir. Yakın zamanda Kana şehrinde bir Palmira yazıt bulunmuştur. İki kulplu bir küp üzerinde bulunan metin *hmk yn*, bir şarap ithafından bahsetmektedir (Shifman 1992: 118, 120).

Kuzeyli Arapların cenaze törenleri hakkında da bazı bilgiler bulunmaktadır. Onlar ölülerine armağan olarak su ve şarap sunarlar ve ölülerin mezarlarına su ve şarap dökerlerdi (Wellhausen 1897: 182). Örneğin, el-A’şa’nın Yemâme’deki mezarı başında arkadaşları buluşup şarap içip arta kalanları da mezara dökerlerdi (al-Asad 1988: 223).

6. Şarabın Yasaklanması

Güney Arabistan’da şarap içmenin yasak olduğuna dair bir işaret yoktur, ancak bazı kaynaklar Kuzeyli Araplar için şarabın yasaklandığına dair ipuçları içermektedir. Bunlar daha ziyade Palmira yazıtları ile klasik ve Arap yazarlarıdır. Bir Palmira yazıtında şarap yasağı hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Bu yazıt, Sa’dullat oğlu Ganim oğlu Ubeyd isimli Fırat üzerinde bulunan Ana kampı ve kalesinde hizmet etmiş Nabatîli bir seyis tarafından yazılmıştır. Yazıt bir sunak üzerine yazılmış, iyi, cömert ve şarap içmeyen tanrı Say’ el-Kavm’a^[3] adanmıştır. Yazıt aşağıdaki gibidir (CIS II: 3973; Cooke 1903: 140B). Metin:

1. [t] rtn “lwt “ ln” bd “bydw br` nmw
2. [b] rs dlt nbty ‘rwhy’ dy hw ‘prs
3. [b] hyrt wbmsryt ‘dy’ n ‘
4. lsy lqwm ‘lh’ tb ‘wskr’ dy l

[3] Çev. el-Kavm, Nabatîlilerde gecenin koruyucusu ve kervanların koruyucusu olarak kabul edilen savaş tanrısıdır.

5. *st "hrnr" l hywhy whyy m yty*
6. *w'bdw 'hwby ws'dlt brh byrh*
7. *[lwl snt 443 wdkyr zbyd 'br*
8. *sm 'wn br bl'qb gyrh wrhnh qdm*
9. *sy`lqwrn 'lh' tb 'wdkyr kl*
10. *..m'yd "lwt" ln w'mr dkyryn*
11. *[h] "ln klhwn btb*

Tercüme:

1. Ganimu oğlu Ubeyd tarafından yapılan bu iki sunak
2. Sa'dullat oğlu, Nabatalı, Ruhayya kabilesinden,seyis
3. 'Ana kalesinde ve kampında
4. iyi ve cömert tanrı Say 'el-Kavm için
5. şarap içmeyen. Kendi ve Mugitay'ın hayatı için
6. ve kardeşleri Abdu ve oğlu Sa` dullat için. Ayında
7. Eylül, MS 132 yılında ve Zabida
8. [S]im un oğlu Bel'aqab oğlu patronu ve akrabaları anısına
9. İyi tanrı Say al-qavm huzurunda ve
10. Bu sunakların tüm ziyaretçileri (onu ziyaret eden) için ve
11. hepsi için iyi dilekte bulunanlar için

Bu yazı çok önemlidir çünkü bize Say el-Kavm kültürü, Palmira'daki Nabatîler ve onunla olan ilişkileri hakkında bazı bilgiler vermektedir (Teixidor 1973: 405-9). Yazıt Palmira dilinde yazılmıştır. Yazıtta özellikle rwhy kabilesinden bahsedilir ki, bu ibare Nabatî yazıtlarında görülmüştür ve yazıt bu haliyle bazı Nabatî özellikleri barındırmaktadır.

Tanrı Say' el-Kavm "Halkın koruyucusu veya halkın yanında olan tanrı", kervanlara has bir tanrı olabilir. Aynı zamanda bir çöl tanrısı gibi gözükmektedir. Bu tanrının kırsal ve kentsel kültürlerin tanrılarıyla hiçbir ilgisi yoktur ve bedevî yaşamıyla bağlantılıdır. Petra'daki Nabatî yazıtlarında Say' el-Kavm hakkında hiç bir kayıt yoktur; Medâin-i Salih (Hicr)'deki Nabatî yazıtlarında ise kendisinden yalnızca bir kez bahsedilir, ancak Havran'daki Nabatî yazıtlarında mevcuttur ve Safa bedevîleri arasında s'hqm olarak çok iyi bilinir (Teixidor 1979: 85-87; Hofner 1965: 433-35). Görünüşe göre bu bedevî tanrısı Nabatî şehirlerinde pek gözde bir tanrı değildi.

Say' el-Kavm'a tapanların şarap içmesi ve tanrılara şarap sunması yasaklandı. Bu durum Nabatîlerin baş tanrısı Zü's-Şara'nın Dionisus kültüne karşı bir protesto olarak değerlendirilebilir. Nabatîli seyisin hizmet verdiği 'Ana kentinin şarapla ünlü bir yer olduğu ve MÖ 2. binyılda çivi yazılı kaynaklara göre şaraplarla ünlü bir şehir olan Karana bölgesinde yer

aldığı unutulmamalıdır. Mari metinlerinde de bu bölgenin şaraplarından bahsedilmektedir (Dailey 1984: 89-91). ‘Ana şarabı İslâm öncesi dönemde meşhurdu ve İslâm çağında da *al-‘Aniyya* olarak biliniyordu (Heine 1982: 2ff.). İslâm’dan önce ve daha sonra ortaçağ İslâm’ında Arap şairler ‘Ana şarabına değinmişlerdir, örneğin, ünlü şair Ebû Nüvâs eserlerinde ‘Ana şarabından (*al-Aniyye*) bahseder.

Lycurgos bir Arap tanrısı olabilir ve Dionysos’a ve şaraba düşmandır. Tanrı Lycurgos’a Havran’da ibadet edilirdi. Bir adak yazıtında iki tanrı da birlikte anılır, Say el-Kavm ve Lycurgos, yan yana, yani buda farklı iki tanrı oldukları anlamına gelmektedir (Zayadine 1989: 117). Lycurgos Dionysos ile mücadele eden Arapların efsanevi “Sarhoşluk karşıtı” kralının adıdır; Bu mitolojik öykü Arabistan’da Nisa’da sahnelenmiştir (Diodorus III: 66; Hofner 1965: 451). Anlaşılan o ki, erken dönemlerde Nabatîler şarap içmezlerdi; Bu, Diodorus tarafından şu şekilde ortaya konmaktadır: “Ne tahıl dikebilir, ne meyve veren ağaç dikebilir, ne şarap içebilir, ne de ev inşa edebilirlerdi; buna aykırı hareket eden biri olursa, cezası ölümdü” (Diodorus XIX: 94).

Eski Yakın Doğu’da şarap yasağına dair herhangi bir kanıtımız bulunmamaktadır. Yine de eski Filistin’de şarap içmeyen bazı insanlar hakkında Eski Ahit’te bazı bilgiler mevcuttur ve bunlar erken dönem Nabatîleri gibi bedevî yaşamını benimsemişlerdi. Bu insanlar arasında Rehabiler ve Nasiralılar bulunmaktaydı. Bu bilgi Eski Ahit’te şu şekilde bildirilmektedir: “Rechab oğlu atamız Jonadab bize bu emri verdiği için şarap içmeyeceğiz: Ne siz ne de çocuklarınız asla şarap içmeyeceksiniz. Evler inşa etmeyecek, tohum ekmeyecek, bağ dikmeyeceksiniz. Bunların hiçbirine sahip olmayacaksınız. Bunun yerine, misafir olduğunuz ülkede uzun süre yaşayabilmeniz için, tüm yaşamınız boyunca çadır sakinleri olarak kalacaksınız.” (Jer. 35: 6-10).

Say el-Kavm’in yanı sıra Arabistan’da İslâm’dan önce şarap içmeyi yasaklayan başka bir dini grup ise Hanîflerdi. (Watt 1971: 165f.; Jeffery 1934: 112-15). Maalesef bu konu hakkında sağlam bir bilginiz yoktur. Fakat *el-Muhabbar adlı eserinde* Arap yazar İbn Habib, bize Cahiliyede şarap içmeyi yasaklayan veya şarap içmeyen yirmi dokuz kişi bildirmiştir. Örneğin Velid b. Mugîre, Ebû Zer el-Gıfârî, Varaka b. Nevfel bunlar arasında yer almaktaydı. (İbn Habib: 237-41).

Teşekkür: Bu makalenin taslağını okuduğu için profesör WW Müller’e teşekkür ederim.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Ebü'l-Ferec el-İsfehanî, *el-Egânî*, 24 Cilt, Kahira 1927-74.
- Esad, Nâsir ad-Din 1980: *el-Qiyan vel-cinlerin fi l-'ar* Beyrût.
- Abb. , İsm'6.'11 bin 'Ali, *Muhtasar f7 tarih al-ba.şar* 1-4, 1. Cilt, İstanbul
- Ebü'l-Fidâ', İsmâ'il bin 'Ali, *Muhtasar fi tarih al-beşer* 1-4, 1. Vol., İstanbul
- Aballâh, Y. 1988: "Naş al-qasîda al-himyariyya aw tarnîmat aş-şams (sûra min al-adab ad-dîni fi I-Yaman al-qadîm)", *Raydân* 5, 1988, 81-100.
- Aggoula, B. 1991: *Inventaire des inscriptions Hatréennes*, Paris.
- Ali, Cevad, 1980: *el-Mufassal fi târih al-Arab kable'l-Islâm*, Beyrût. ash-Shäye', Nada 1991: *Mu'ýam alfâz al-hayâh al-iýtimâ'iyya fi dawâwîn šu'arâ'* al-mu'allaqôt al-'ašr, Beyrût.
- Avigad, N. 1972: "Two Hebrew Inscriptions on Wine-Jars", *IEJ* 22, 1-9.
- Beeston, A.F.L. 1981: "Two Epigraphic South Arabian Roots. hy' and krb, in: *al-Hudhud. Festschrift Maria Höfner zum 80. Geburtstag*, ed. R. Stiegner, Graz, 21-34.
- Bencheikh, J.E. 1978: "Khamriyya", in: *El IV*, Leiden, 998-1009.
- Ben-David, A. 1974: *Talmudische Ökonomie. Die Wirtschaft des jüdischen Palästina zur Zeit der Mischna und des Talmud Bd. 1*, Hildesheim.
- Caskel, W. 1954: *Lihyan and Lihyanisch*, Köln.
- Casson, L. 1989: *The Periplus Maris Erythraei. Text with Introduction, Translation, and Commentary*, Princeton.
- Cooke, G. A. 1903: *A Text-Book of North-Semitic Inscriptions*, Oxford.
- Costa, P. 1989: "A Bronze Braizier with Bacchic scenes from San'a" " *In: L 'Arabie Préislamique et son Environnement historique et culturel. Actes du Colloque de Strasbourg 24-27 Juin 1987*, Leiden, 479-484.
- Daif, Šauqî 1991 ¹⁴: *Târih al-adab al-'arabî. Al-'Asr al-jâhili, al-Qâhira*. Dalley, S. 1984: *Mari and Karana. Two Old Babylonian Cities*, London.
- Demsky, A. 1972: " 'Dark Wine' from Juda", *IEJ*22, 1972, 233-34. Diodor: *Diodorus of Sicily*, trans. by C.H. Oldfather, The Loeb Classical Library, London 1933.
- Dommershausen, W. 1982: "jajin", in: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament III*, 614-20.
- Edzard, DO. 1965: "Mesopotamien", in: *Wörterbuch der Mythologie I*, ed. H.W. Haussig, 19-139.
- Farmer, H.G. 1973 ³: *A History of Arabian Music to the XIIIth Century*, London .
- Firüzâbâdi: Fulton, A.S., "Firüzâbâdis „Wine-List" " , *BSOAS* 12, 1947-48, 579-585.
- Fischer W. 1965: *Farb- und Formbezeichnungen in der Sprache der altarabischen Dichtung. Untersuchungen zur Wortbedeutungen und zur Wortbildung*, Wiesbaden 1965.
- Forbes, R.J. 1955: *Studies in Ancient Technology III*, Leiden.
- Fraenkel, S. 1886: *Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen*, Leiden.
- GAL: Brockelmann, C. , *Geschichte der arabischen Literatur*, 2 Vols, Leiden 1943-49, Supplementenbände 1-111, Leiden, 1937-42.
- Garbini, G. 1973: "11 dio sabeo Almaqa", *Rivista degli Studi Orientali* 48, 1973-74, 15-22.
- Gawâlîqî: Abû Manyâr Mawhûb bin Ahmad al-Öawâlîqî, *al-Mu 'arrab min al-kalâm al- 'ayamî*, ed. Ahmad Muhammad Šâkir, al-Qâhira 1969.
- Glueck, N. 1965: *Deities and Dolphins*, New York.

- Grohmann, A. 1922: *Südarabien als Wirtschaftsgebiet I*, Wien.
- Grohmann, A. 1933: *Südarabien als Wirtschaftsgebiet II*, Brunn/Wien. Grohmann, A. 1963: Arabien, *Kulturgeschichte des alten Orients III*, Handbuch der Altertumswissenschaft, München.
- Hauptner, E. 1966: *Koranische Hinweise auf die materielle Kultur der alten Araber*, Dissertation, Tübingen.
- el-Hamdānī: Abū Muhammad al-Hasan al-Hamdānī, *Sifat Cezîretü'l-Arab* (Geographie der arabischen Halbinsel), ed. D. H. Müller, Leiden 1884-91 Hebbo, A.I. 1970: Die Fremdwörter in der arabischen Prophetenbiographie des Ibn Hisham, Heidelberg.
- Heimpel, W. 1990: "Libation" , in: *Reallexikon der Assyriologie* 7, 1987-1990, 1-5.
- Heine, P. 1982: Weinstudien. Untersuchungen zu Anbau, Produktion und Konsum des Weines im arabisch-islamischen Mittelalter, Wiesbaden.
- Helck, W. 1975: "Bier", in: *Lexikon der Ägyptologie* I. 790-92.
- Henninger, J. 1981: *Arabica sacra*. Aufsätze zur Religionsgeschichte Arabiens und seiner Randgebiete, *Orbis biblicus et orientales* 40.
- Höfner, M 1965: "Die Stammesgruppen Nord- und Zentralarabiens" und "Südarabien", in: *Wörterbuch der Mythologie* I, ed. H. W. Haussig, Stuttgart, 405-581, 483-556.
- Hommel, F. 1889: "Ueber das Wort Wein im Südsemitischen und insbesondere die sabäische Inschrift Glaser No. 12", *ZDMG* 43, 653-63.
- Ibn al-Baitār: Diyā'addīn Aballāh bin Ahmad bin al-Baitār, *al-Gāmi' limufradāt al-adwiyā wal-ajdiyya*, 4 Vols., Baédād (n.d.).
- Ibn Habīb: Abū Ca'far Muhammad bin Habīb, *el-Muhabber*, Beyrūt (n.d.). Ibn Kuteybe: Abū Muhammad 'Aballāh bin Muslim ad-Dīnawarī, *Adab al Kātib*, ed. M. Grünert, Leiden 1967. IEJ: Israel Exploration Journal.
- Abū Muhammad al-Hasan al-Hamdānī, *el-İklīl*, al-guz' at-tānī, ed. Muhammad Ibn 'Alī al-Akwa' al-Hiwālī, al-Qāhira 1966. *el-İklīl*, VIII: Abū Muhammad al-Hasan al-Hamdānī, *el-İklīl*, al-żuz' at-tāmin, ed. Muhammad bin 'Alī al-Akwa' al-Hiwālī, Dimaşq 1979.
- Ingholt, H. - Serig, H. - Starcky, J. 1955: *Recueil des tessères de Palmyre*, Paris.
- Jacob, G. 1897: *Altarabisches Beduinenleben. Studien in arabischen Dichtern III*, Berlin (Nachdruck Hildesheim 1967).
- Jeffery, A. 1938: *The Foreign Vocabulary of the Qur'ān*, *Gaekwad's Oriental Series* 79, Baroda.
- Kottsieper, I. 1990: Die Grammatik der Ahiqarsprüche, Beihefte zur Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft 197, Berlin..
- Kračkovskij, I. 1932: "Der Wein in al-Ahtal's Gedichten", in: *Festschrift Georg Jacob zum 70. Geburtstag*, ed. Th. Menzel, Leipzig, 146-64.
- Lane, E. W.: *An Arabic-English Lecicon*, 8 vols., London 1863-1897. Leick, G. 1991: *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, London/New York.
- Leslau 1991²: *Comparative Dictionary of Ge'ez* (Classical Ethiopic), Wiesbaden.
- Livingstone, A. et al. 1983: "Taimā': Recent Soundings and new Inscribed Material", *Atlat* 7, 102-116.
- Lutz, H.F. 1922: *Viticulture and Brewing in the Ancient Orient*, Leipzig. Mayerson, P. 1986: "The Wines and Vineyards of Gaza in the Byzantine Period", *BASOR* 257, 75-80.

- Mayerson, P. 1992: "The Gaza 'Wine' Jar (Gazition) and the 'Lost' Ashkelon jar (Askalônion)", *IEJ* 42, 76-80.
- Meyer, Ch. 1986: "Wein", in: *Lexikon der Agyptologie* VI, 1170-1182. Millard, A. 1962: "Ezekiel XXVII. 19: The Wine Trade of Damascus", *JSS* 7, 201-203.
- Moritz, B. 1923: *Arabien. Studien zur physikalischen und historischen Geographie des Landes*, Hannover.
- al-Muhassas İbn Sidah, Ali bin İsmâ'il. al-Muhasias, 17 Vols., Beyrût (n.d.). al-Mufaddaliyât: *The Mufaddaliyât. Anthology of Ancient Arabian Odes*, compiled by Al-Mufaddal bin Muhammad, ed. by C.J. Lyall, Oxford 1921/24.
- Müller, W.W. 1987: "Skizze der Geschichte Altsüdarabiens", in: *Jemen. 3000 Jahre Kunst und Kultur des glücklichen Arabien*, ed. W. Daum, Innsbruck/Frankfurt, 50-56.
- Müller, W. W. 1988: "Altsüdarabische und frühnordarabische Grab-, Sarkophag-, Votiv- und Bauinschriften", in: *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments II*, ed. O. Kaiser, 1988, 621-40.
- Nöldeke, Th. 1910: *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Straßburg.
- Paul, S.M. 1975: "Classification of Wine in Mesopotamian and Rabbinic Sources", *IEJ* 25, 42-44.
- Pigulewskaja, N. 1969: *Byzanz auf den Wegen nach Indien*, Berliner Byzantinistische Arbeiten 36, Berlin.
- Pliny: *Natural History*, trans. by H. Rackham, The Loeb Classical Library, London 1938.
- Röllig, W. 1970: *Das Bier im Alten Mesopotamien*, Berlin.
- Rosenthal, F. 1967 (ed.): *An Aramaic Handbook*, 2 Vols., Wiesbaden. van Selms, A. 1974: "The Etymology of Yayin, 'Wine' ", *Journal of Northwest Semitic Languages* 3, 76-84.
- Sadan, J. 1978: "Khamr as product", in: *EI IV*, Leiden, 997-998. Seltman, C. 1957: *Wine in the Ancient World*, London.
- al-Selwi, I. 1987: *Jemenitische Wörter in den Werken von al-Hamdâni und Naşwân und ihre Parallelen in den semitischen Sprachen*, Marburger Studien zur Afrika - und Asienkunde Serie B 10, Berlin.
- Shifman 1992: Shifman, I.1., in: A. V. Sedov, "New Archaeological and Epigraphical Material from Qana (South Arabia)", *A AE* 3/2, 118, 120. Strabo: *The Geography of Strabo*, trans. by H.L. Jones, Loeb Classical Library, London 1930.
- Taberî: Abü Ca'far Muhammad bin Carîr at-Tabarî, *Tarihu'r-rusûl ve'l-mulûk*, 10 Vols., ed. Muhammad Abü I-Fadl İbrâhîrn, al-Qâhira 1960-69. Teixidor, J. 1973: "The Nabataean Presence at Palmyra", *The Journal of the Near Eastern Society of Columbia University* 3. The Caster Festschrift, 405-409.
- Teixidor, J. 1979: *The Pantheon of Palmyra*, Leiden.
- el-Vâkîdî: Muhammad bin 'Umar bin Wâqîd, *Kitâb al-Magâzi*, 3 Vols., ed. M. Jones, London 1966.
- Watt, W.M. 1971: "Hanîf", in: *EI III*, Leiden, 165-66.
- Wellhausen, J. 1902: "Review of R. Dussaud et F. Macler, *Voyage archéologique au Safâ et dans le Djebel ed-Drûz*, Paris 1901, in: *Göttingische gelehrte Anzeigen* 164: 268-70.
- Wellhausen, J. 1897²: *Reste arabischen Heidentums*, Berlin.
- Wellsted, J.R. 1838: *Travels in Arabia*, 2 Vols., London, reprinted, Graz 1978.

Wensinck, A.J. 1978: "Khamr", in: EI IV, Leiden, 994-997.

Wensinck, A.L. et al.: *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane les six livres, le musnad d 'al-Dārimī, le Muwatta' de Mālik, le musnad de Ahmad Ibn Hanbal*, Leiden 1936-1988.

Wilson, J.V.K. 1972: *The Nimrud Wine Lists. A Study of Men and Administration at the Assyrian Capital in the Eighth Century, B.C., Cuneiform Texts from Nimrud I*, London.

Yā'kūtt: ar-Rūmī, *Jacut's geographisches Wörterbuch (Mu'cemü'l-Buldân)* ed. F. Wüstenfeld, 6 Bde. Leipzig 1866-1870.

Zayadine, F. 1989⁵: "Die Götter der Nabatäer", in: *Petra und das Königreich der Nabatäer. Lebensraum, Geschichte und Kultur eines arabischen Volkes*

